

Strękowski, Stanisław

Wolność osobista człowieka według Tertuliana

Studia Teologiczne 14, 175-179

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. STANISŁAW STREKOWSKI

WOLNOŚĆ OSOBISTA CZŁOWIEKA WEDŁUG TERTULIANA

1. Zagadnienie wolności człowieka było przedmiotem refleksji filozoficznej w starożytności, szczególnie zaś rozpatrywano ją w aspekcie społeczno-politycznym, tak bardzo fascynującym wszystkich wielkich myślicieli dążących do zbudowania racjonalnych podstaw państwa i społeczeństwa¹. Natomiast wraz z pojawieniem się w historii filozofii takich kierunków jak cynizm i stoicyzm, w refleksji filozoficznej przesunięto akcent na wewnętrzny wymiar wolności człowieka, podkreślając jej aspekt duchowy, który nie musiał wyrażać się w zewnętrznych działaniach, a który jednocześnie zaprezentował się jako podstawowy dla całościowego spojrzenia na fenomen wolności osoby ludzkiej.

Tertulian zasłynął w historii chrześcijaństwa, nie tylko jako niezłomny polemista, lecz także jako twórca kościelnej łaciny oraz wybitny teolog. Mimo swego krytycznego stosunku do dziedzictwa kultury antycznej², czerpał obficie z jej osiągnięć, o czym świadczyć może fakt przejścia terminologii filozoficznej, w szczególności zaś stoickiej³, dla swoich celów apologetycznych, teolo-

¹ Por. Gigon O., *Der Begriff der Freiheit in der Antike*, „Gymnasium” 80(1973), ss. 8-56; Guazzoni Foa V., *La libertà nel mondo greco*, 1-2, Genova 1972-1974; Festugière A.J., *Liberté et civilisation chez les Grecs*, Paris 1947; Amand D., *Fatalisme et liberté dans l'antiquité grecque*, Louvain 1945; Momigliano A., *La libertà di parola nel mondo antico*, „Rivista Storica Italiana” 83(1971), ss. 499-524.

² Zagadnienie stosunku Tertuliana do kultury pogańskiej zostało zgłębiane przez następujących autorów: Hagendahl H., *Cristianesimo latino e cultura classica da Tertulliano a Cassiodoro*, tł. wł., Roma 1988, ss. 31-51; Sordi M., *Cristianesimo e cultura nell'impero romano*, „Vetera Christianorum” 18(1981), ss. 129-142.

³ Spanneut M., *Le stoïcisme des Pères de l'Eglise*, Paris 1957; Braun R., *Tertullien et la philosophie païenne. Essai de mise au point*, „Bouletin de l'Association Gouliemme Budé” 2(1971), ss. 231-251; Moreschini C., *Tertulliano tra Stoicismo e Platonismo*, w: AA. VV., *Kerigma und Logos*, Gottingen 1979, ss. 667-379.

gicznych i moralno-ascetycznych. W tym artykule chcemy przyjrzeć się bliżej związkom filologicznym i ideowym Tertuliana z literaturą pogańską w kontekście zagadnienia wolności osobistej oraz wskazać na niektóre jej konsekwencje, aby lepiej zrozumieć sens jego działalności apologetycznej. Chociaż Tertulian ani razu w swoich utworach nie użył określenia *libertas personalis* ani *libertas hominis propria*, które wprost wskazują na pojęcie wolności osobistej, to jednak znaleźć możemy wiele na ten temat aluzji, o czym świadczy bliższy i dalszy kontekst.

2. Najpierw trzeba stwierdzić, że bardzo często w starożytności wolność osobista człowieka była źle widziana przez społeczność, kojarzyła się bowiem jako *licentia* w życiu prywatnym i publicznym osoby. Do tego właśnie przekonania nawiązuje Tertulian w swoich dziełach bardzo często wyrzucając poganom nie tylko ich złą wolę, lecz w ogóle nieuporządkowanie ich pragnień i dążeń, zgodnie zresztą z całą tradycją stoicką, która często piętnowała takie postawy jako postawy niegodne mędrca. Niektóre osoby - twierdzi Tertulian w utworze *De paenitentia* - źle używają swojej wolności, bardziej ceniąc sobie zaszczyty i wykwintne pożywienie niż wewnętrzną wolność, są również i tacy, którzy wolą wyrzec się własnej wolności za cenę otrzymania urzędów podnoszących ich społeczny prestiż, i aby to osiągnąć są gotowi do naprawdę wielkich wyrzeczeń, lecz nie w imię jakiegoś dobra nadprzyrodzonego, ale wręcz przeciwnie za *jeden rok ulotnej przyjemności*⁴.

3. Stoicyzm był tym kierunkiem filozoficznym, który wywarł przemożny wpływ na myśl Pisarza Afrykańskiego rozmiłowanego w lekturze Seneki i tak bardzo szanującego, aż za cenę przesadnego gloryfikowania tego *filozofa stoika na tronie* - jak się zwykło powszechnie nazywać cesarza Marka Aureliusza. Właśnie Seneka tak oto zdefiniował wolność osobistą człowieka: *Quae sit libertas quaeris? Nulli rei servire, nulli necessitati, nullis casibus, fortunam in aequum deducere*⁵..., *ferox impatiensque natura irritamenta nociturae libertate evidet*⁶..., *nemo liber qui corpori servit*⁷. Opisywał tymi słowami stan duchowy człowieka, który nie jest zależny w swym postępowaniu od żadnych determinujących go uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych. W ten oto sposób wolność według stoików jest wolnością wewnętrzną. Człowiek wolny to ten, który ma możliwość dysponowania samym sobą niezależnie od woli kogokolwiek i od wpływu jakichkolwiek czynników zewnętrznych i wewnętrznych, żyje zgodnie z naturą i umie panować nad nieuporządkowanymi odruchami swego ciała i ducha. Jest to cecha charakterystyczna człowieka mądrego, dla którego *sa-*

⁴ Tertulianus, *De paen.*, 11,5: *quas non ignobilitates vestium adfectant, quae non atria nocturnis et crudis salutationibus occupant, ad omnem occursum maioris cuiusque personae decrescentes, nullis conviviis celebres, nullis comessionibus congreges, sed exules a libertatis et laetitiae felicitate, itaque totum propter unius anni volaticum gaudium!*

⁵ Seneca, *Epist.*, 51,9.

⁶ Seneca, *De tranquillit. an.*, 6,3.

⁷ Seneca, *Epist.*, 92,33.

pienia utożsamia się z prawdziwą radością (*gaudium*), która różni się diametralnie od *voluptates* i jest jedynym dobrem pewnym i trwałym, nie wystawionym na działanie czyjejkolwiek woli, uszlachetnia ducha ludzkiego zapewniając mu wolność absolutną i wieczną⁸, przez co człowiek upodabnia się do boga⁹. Żywym przykładem i niejako symbolem człowieka mądrego dla wielu filozofów był Sokrates, który potrafił zademonstrować wobec możliwych tego świata swoją osobistą wolność nie ulegając ani naciskom zewnętrznym ani wewnętrznym poruszeniom swego własnego ciała i ducha¹⁰, a któremu Tertulian - obok słów pełnych szacunku i podziwu - nie oszczędził również słów pełnych sarkazmu w swoich utworach¹¹.

Człowiek wolny, nawet jeśli jest niewolnikiem w hierarchii życia społecznego - nie boi się swego pana, albowiem pan nie posiada żadnej władzy w stosunku do jego duszy. Taki człowiek jest podległy tylko władaniu bożemu. Z tego też powodu osoba, która chce być naprawdę wolna, musi koniecznie poznać *ratio* swej własnej egzystencji, poznać samą siebie i sposób swego życia tj. zdolność poprawnego rozpoznania co jest w jej mocy a co nie jest. Przede wszystkim zaś musi uwolnić siebie samego od błędnych sądów i fałszywych opinii. Aby jednak mogła poznać swoją wolność najpierw musi oddalić się od świata, w którym żyje. Albowiem człowiek, który pokłada całą swą ufność w bogu, akceptuje wszystkie wyzwania, stawia im czoła mężnie wiedząc doskonale, że nic nie jest w stanie poruszyć jego ducha¹². *Człowiek, który w zgietku światowym* - pisze H. Schlier - *świadomie wycofał się do swego wnętrza, cieszy się uzyskaną wolnością, żyjąc w niczym niewzruszonym braku namiętności tego, który jest panem siebie samego. Tamże dokonuje się to czym jest człowiek: „częścią boga, synem boga” co więcej „samym bogiem”*¹³.

4. Taka wizja człowieka wolnego, którą zarysowali zarówno uprzedni jak i współcześni Tertulianowi przedstawiciele filozofii stoickiej bardzo przypomina postawę chrześcijan wobec męczeństwa jakże szeroko propagowaną przez tegoż Pisarza Afrykańskiego. *Kandydat do męczeństwa* - nadmienia C. Tibiletti - *ma te same rysy co mędrzec stoicki*¹⁴, który cierpliwie stawia czoła przeciwno-

⁸ Seneca, *Epist.*, 17,6-7: *perpetua libertas, nullius nec hominis nec dei timor.*

⁹ Seneca, *De prov.*, 1,5: *inter bonos viros ac deos amicitia est conciliante virtute; amicitiam dico? immo necessitudo et similitudo...* Por. Scarpata G., *Il pensiero religioso di Seneca e l'ambiente ebraico e cristiano*, Brescia 1977, ss. 36-37.

¹⁰ Seneca, *De tranquillit. an.*, 5,2-3: *imitari volentibus magnum circumfererat exemplar, cum inter triginta dominos liber incederet. Hunc tamen Athenae ipsae in carcere occiderunt, et qui tuto insultaverat agmini tyrannorum, eius libertatem libertas non tulit.*

¹¹ np. *Apol.* 46,5-6.

¹² Seneca, *De const. sap.*, 19,3: *aliquando etiam, obirati potentibus, detegemus hunc affectum intemperanti libertate. Non et autem libertas nihil pati: fallimur; libertas est animum superponere iniuriis et eum facere se ex quo solo sibi gaudenda veniant...* Epictetus, *Diss.*, 4,1,89; Pohlenz M., *La libertà greca* Brescia 1963, ss. 163n.

¹³ Schlier H., *Eleutheria*, w: Kittel G., *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, 2, s. 491.

¹⁴ Tibiletti C., *Stoicismo nell'Ad Martyras*, „Augustinianum” 15(1975), s. 310.

ściom kierując się cnotą. Podobnie również chrześcijanin w więzieniu jest wolny, podczas gdy na świecie obraża się jego wrażliwość ludzką i chrześcijańską; w więzieniu tym chrześcijanin czuje się jak w eremie¹⁵, rzeczywistość ta bowiem oferuje mu to samo doświadczenie, które pustynia oferowała starożytnym prorokom. Podobnie też sama śmierć nie powinna przerażać człowieka, albowiem *nie należy bać się tego, co nas wyzwala od wszelkiego lęku*¹⁶. Ten pogląd bardzo przypomina stoicką koncepcję postawy mędrca wobec problemu śmierci, lecz Tertulian podkreśla inną motywację podobnych zachowań; dla chrześcijanina bowiem oświeconego wiarą w zmartwychwstanie; właśnie to głębokie przekonanie, w naturalny sposób deklarowane przez duszę ludzką, wyzwala go od lęku przed śmiercią¹⁷.

C. Tibiletti wskazuje niektóre punkty styczne między koncepcją natury u Tertuliana z poglądami Cyserona i Seneki. Oczywiście zaznacza, że te obserwacje nie mają charakteru dogmatycznego, lecz jedynie charakter historyczny i filologiczny¹⁸. Tertulian bowiem wykorzystał te przemyślenia dla opisanego całej głębi prawdy chrześcijańskiej o pochodzeniu, istnieniu i życiu człowieka stworzonego na obraz i podobieństwo Boga. Pisarz Afrykański bowiem, koncentrując się na wolności osobistej człowieka, przesuwając akcent na działanie konkretne a nie zatrzymuje się na wymiarach metafizycznych bytu ludzkiego. Stąd też w wyrażeniu *secundum imaginem et similitudinem fieri* należy widzieć działanie ludzkie jako realizację zadań wolnej woli, a przez to nabiera ono cech działania niezależnego i suwerennego i przez to naśladuje Boga, ponieważ Jego działanie jest w pełni suwerenne¹⁹. Te przesłanki filozofów stoickich mogą jedynie w jakiś sposób odzwierciedlać rzeczywistość chrześcijan, lecz w żadnym wypadku nie mogą oddać całej jej głębi. Również Tertulian tak jak stoicy podkreśla znaczenie dla duchowości chrześcijańskiej życia zgodnego z naturą, albowiem wolność jest własnością natury człowieka, wszak ludzie rodzą się wolni²⁰. To Bóg chrześcijan jest architektem, Stwórcą natury i wszelkich stworzeń. Z tego też powodu wolność jest darem Boga udzielonym człowiekowi a natura

¹⁵ Tamże, s. 319; por. Tertullianus, *Ad Mart.* 2,8.

¹⁶ Tertullianus, *De test.*, 4,7.

¹⁷ Tamże, 4,11: *sed forsitan de sensu post (excessum) tui certior sis quam de resurrectione quandoque, (cuius nos) praesumptores denotamur. Atquin hoc quoque ab anima praedicatur. Nam si de aliquo iam pridem defuncto tanquam de viro quis requirat, prae manu occurrit dicere: „abiit iam et reverti debet”.* Por. Gramaglia P.A., *Tertulliano. La testimonianza dell'anima. Introduzione, traduzione e note*, Roma 1982, ss. 192-194.

¹⁸ Tibiletti C., *Natura e salvezza in Tertulliano*, „Augustinianum” 23(1983), s. 397.

¹⁹ Gramaglia P.A., *Tertulliano. La testimonianza dell'anima. Introduzione, traduzione e note*, op. cit., s. 199.

²⁰ Seneca, *Epist.*, 94,54-56: *trahunt in parvum parentes, trahunt servi. Nemo errat uni sibi, sed dementia spargit in proximos accipitque invicem... erras enim si existimas nobiscum vitia nasci: supervenerunt, ingesta sunt... nulli nos vitio natura conciliat: illa integros ac liberos genuit... illa vultus nostros erexit ad caelum.* Por. Tibiletti C., *Natura e salvezza in Tertulliano*, art. cyt., s. 385.

pozostaje pierwszą i podstawową nauczycielką tej rzeczywistości: *Natura, quae prima omnium disciplina est... omne autem quod contra naturam est, monstri meretur notam penes omnes, penes nos vero etiam elogium sacrilegii in Deum, naturae dominum et auctorem*²¹.

Z tego też powodu chrześcijanin, posiadający wewnętrzną wolność wysłużoną mu przez Chrystusa, który swoją odkupieńczą ofiarą uwolnił go z duchowej niewoli grzechu i wszelkich jego konsekwencji²², jest wolny wobec władz imperialnych, ponieważ Bóg wszechmocny jest jego jedynym Panem. Wyznawca Chrystusa nie może w ten sposób być niczym niewolnikiem, albowiem *solius autem Dei homo*²³; Imperium Rzymskiego tj. cesarza i instytucji imperialnych nie można również uważać za właściciela i pana obywateli, którzy mieszkają w jego granicach²⁴.

5. W ten oto sposób można lepiej zrozumieć motywy bezpardonowej polemiki Tertuliana przeciwko pogańskiej ideologii państwowej wyrażającej się w prawodawstwie Rzymskim, systemie religijno-społecznym i związanych z nim obyczajach. To nie tylko cokolwiek stronnicza obrona chrześcijaństwa przed prześladowaniami, lecz walka o prawa naturalne człowieka, prawo do wolności religijnej, której podstawą jest wolność osobista rozumiana jako niezbywalny atrybut natury ludzkiej. Dlatego też przejmuje Pisarz Afrykański terminologię stoicką, dla wydatniejszego podkreślenia kontynuacji najlepszej - według niego - tradycji kulturowej, na znak szacunku chrześcijaństwa dla prastarych instytucji Rzymskich, których nie trzeba obalać, lecz udoskonalić, aby podkreślić jeszcze bardziej miejsce człowieka jako podmiotu wszelkiego prawa stanowionego przez ludzi dla pokojowego współistnienia wszelkich kultów i tradycji kulturowych w ramach Wiecznego Rzymu (*Roma aeterna*) przewidzianego przez Boga w Jego planie zbawczym całej ludzkości.

²¹ Tertullianus, *De Cor.*, t. 1. 4. Por. Tibiletti C., *Natura e salvezza in Tertuliano*, art. cyt., s. 388.

²² Braun R., *Deus Christianorum. Recherches s.ur le vocabulaire doctrinal de Tertullien*, Paris 1977, ss. 501-504.

²³ Tertullianus, *Scorp.*, 14,2; por. *De pat.*, 7,5; *Adv. Marc.*, 4,32.

²⁴ Tertullianus, *Apol.*, 34,1: *Ceterum liber sum illi; dominus enim meus unus est Deus omnipotens, aeternus, idem qui et ipsius*. Por. Festugière A.J., *Le monde gréco-romain au tems de Notre-Deigneur*, 2, Paris 1935, ss. 23-41.